

Lovra Éva

A KORAI MODERN VÁROSTERVEZÉS MAGYAR ÚTTÖRŐJE, PALÓCZI ANTAL*

„A városrendezés tehát nem oly alkotás, mely egyszer mindenkorra szól,
hanem csakis azon igényeknek fog megfelelni, melyekre alapított.
A mint ezen igények növekednek terjednek, ismét újabb változást,
rendezést tesznek szükségessé.”¹

Palóczy Antal² (1849–1927), korának egyik meghatározó várostervező teoretikusa a kortársak szemében az „egyik legrégebb és leghivatottabb magyar szakírója a városrendezés kérdésnek”.³ Egy korabeli méltatás szerint „elévülhetlen érdemei vannak a főváros fejlődése körül, utat tört, irányt jelölt, generációkat nevelt eszméinek és tette mindezt önzetlenül, becsületes nyíltsággal és – szókimondó bátorsággal. De szókimondásával nem bántott, nem sértett soha személyeket, mert mindig elvekért, irányokért harczolt.”⁴ Még életében hangzottak el ezek a mondatok, amelyekkel elismerték munkásságát, a tanítás és a városszabályozás terén elért eredményeit és elkötelezettségét Budapest és a modern városrendezés iránt, egyúttal jól megragadva jellemét és szakmai sokszínűségét. Palóczy műépítész-tanár, építészeti és városépítészeti író, országos középítési tanácsos, a székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja, a Magyar Építőművészek Szövetségének elnöke és első mestere volt. Kortársai alkotóként és teoretikusként is elismerték, halála után azonban lassan elfelejtették, miközben eredményeit neve elhallgatásával felhasználták.⁵

* A tanulmány a Nemzeti Tehetség Program „Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj” (NTP-NFTÖ-19-B-0072) támogatásával készült. Jelen dolgozat előtanulmánya: *Éva Lovra: The Forgotten Urbanist – Antal Palóczy. Architektúra & Urbanizmus* 53. (2019) 3–4. sz. 2012–223. A szerző *Városok az Osztrák–Magyar Monarchiában. Városszövet- és várostípológia 1867–1918.* (Bp. 2019.) című könyvében is foglalkozik Palóczy Antal tevékenységével a várostervezés kontextusában, a jelen tanulmány azonban Palóczy egész életére kitér és szakmai munkásságának ismertetése során elsődlegesen olyan munkáira összpontosít, amelyek az említett kötetben, illetve tanulmányban háttérbe szorultak.

¹ *Palóczy Antal: Budapest főváros alaki rendezéséről.* Magyar Ipar 12. (1891) 11. sz. 2. Az idézett közlemények a kor helyesírását követik.

² Palóczy Antal vezetékneve több formában is (Platzer, Palóczy, Pálóczy) ismert. A szövegben a Palóczy névváltozatot használjuk, habár a család által kiadott gyászjelentésben Palóczy Antalként szerepel. Lásd *Építő Ipar – Építő Művészet* 51. (1927) 33–34. sz. 131.

³ *N. n.: Tanulmányút.* Magyar Ipar 21. (1900) 28. sz. 867.

⁴ *Gelléri Mór: Palóczy Antal.* Magyar Ipar 22. (1901) 19. sz. 934.

⁵ Lásd például Újvidék 1960-as városrendezési terveit. *Lovra Éva: Városrendezés Újvidéken a 20. század elején.* Építés – Építészettudomány 46. (2018) 1–2. sz. 145–174.

Platzertől Palócziig (1849–1887)

Platzer Antal 1849. március 13-án született Pesten.⁶ A IV. kerületi belvárosi reális-kola befejezése után 1868-ban beiratkozott Budán a Királyi József Műegyetemre. Tanára, Hauszmann Alajos visszaemlékezése szerint az első építészévfolyamot három hallgatóval indították, Platzer társai Pfaff Ferenc és Sztehlo Ottó voltak. 1871-ben a Műegyetemen mű- és középítészeti tanársegédnek nevezték ki; ez alatt az idő alatt tanárának, Steindl Imrének, az Országház későbbi tervezőjének az irodájában dolgozott építészeti művezetőként. 1875-től a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének* munkatársa. 1876-ban Ferenc József *Pro litteris et artibus* díszjelvénnel tüntette ki, ami után felhagyott az oktatással a Műegyetemen és saját építészeti irodát nyitott.⁷ A fővárosban a Katolikus Legényegylet székháza⁸ mellett bérházakat, majd későbbi karrierje során önálló épületeket, köztük megrendelésre villákat is tervezett.⁹ Az általa tervezett épületek azonban – mint a városháza, munkáslakások vagy a krematórium – leginkább a kapcsolódó városépítészeti pályatervekkel együtt értékelhetők.

1879 júniusában a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola tanárává választották az építészet, az építészeti és a műszaki rajz tanszékre, ahol 1911-ig tanított.¹⁰ Ugyanebben az évben felolvasást tartott az Országos Iparegyesület építési és építéssipari szakosztályában *A műipartanítás a fővárosban* címmel.¹¹ Az 1879-ben megrendezett székesfehérvári országos kiállítás¹² sikere után kezdett Platzer azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy hogyan lehetne az ország műiparát fellendíteni, a szakemberek megbecsülését növelni, valamint munkáiknak (vevő)közöniséget találni. Az Iparrajziskola tanáraként tanulmányutat tett Németországban és Bécsben, s a tapasztaltakat felhasználva javaslatokat fogalmazott meg a hazai gazdasági folyamatok fellendítésével, az intézményrendszer átalakításával, valamint a műipartanítás

⁶ Szülők: Platzer Antal, Wohl Katalin. Felesége: Liebermann Sarolta. Gyermekai: Palóczy (Platzer) Adél, Palóczy Márta, dr. Palóczy Antal, Palóczy Victor (Viktor).

⁷ *Szimyei József*: Magyar Írók élete és munkái. Bp. 1905. 112–113.; *Dr. Fábrián Gáspár*: Palóczy Antal. Építő Ipar – Építő Művészet 51. (1927) 33–34. sz. 130.

⁸ A Katolikus Legényegylet épülete. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: HU BFL) HU BFL XV.19.d.1.07.050. Mai cím: Budapest, VII. ker., Rottenbiller utca 20–22. – lebontották.

⁹ Szesztay László és neje villája. HU BFL – XV.17.d.329 – 5447, 1-5., 10. f. Mai cím: Budapest, XI. ker., Kelenhegyi út 23/a. – Minerva utca 4. (részben átépítve); Fertig Vilmos villája. HU BFL – XV.17.d.329 – 5206, 1., 8. f. Mai cím: Bp. I. ker. Hegyalja út 6. – átépítve.

¹⁰ *N. n.*: A fővárosi iparrajzitanoda. Anyagi Érdekeink 9. (1879) 6. sz. 111.

¹¹ *Platzer Antal*: A műipartanítás a fővárosban. Anyagi Érdekeink 9. (1879) 12. sz. 183–185.

¹² A székesfehérvári országos kiállítás 1879. május 10-én nyílt meg. A 2778 kiállító közül 1502 kiállító képviselte a kézműves és gyári termelést, a honi műipart. 1820 kitüntetést osztottak ki. A látogatók száma meghaladta a 158 ezret. A műipar képviselőinek nagy száma nem volt véletlen. Gróf Zichy Jenő indítványára „Fehérmegye máj. 5-iki közgyűlésén elhatározta, hogy az ország törvényhatóságait, kereskedelmi és ipari testületét meghívja a kiállításra, országos iparpártolási vagy iparvédelmi mozgalom megindítása végett”. *Ráth Károly*: Az iparpártolás kérdéseihöz I. Magyar Ipar 4. (1883) 14. sz. 212.

megreformálásával kapcsolatban: „A rendszeres műipartanításnak össze kell foglalnia ép úgy a rajzgyakorlatot, a kézi gyakorlást és a szemlélet utáni tanulmányozást, csak akkor lesz sikeresnek és teljesnek mondható.”¹³ A műipari iskolákban tett látogatásait és a tanulmányutakat ennek az – általa mindenképpen szükségesnek tartott – újjászervezésnek rendelte alá. Megállapítása szerint a nürnbergi műipariskolához hasonló, Budapesten újonnan bevezetett rendszer (rajzgyakorlat, kézi gyakorlás és a szemlélet utáni tanulmányozás) megfelel az elvárásoknak, de hangsúlyozta, hogy a tanításhoz szükséges „gyűjtemény” hiányát fel kell számolni.¹⁴

A magyar műipar fejlődésének kulcsát Platzer a tanításban látta. Az Iparrajziskola építési szakosztályának vezetőjeként már korán látványos sikereket ért el, amelyek a szakemberek előtt is bizonyították a fővárosi községi felső műipari és előkészítő iparrajziskolák létjogosultságát: 1880-ban rajzkiállítás nyílt, és ekkor már 1600 tanuló kapott „megfelelő oktatást azon készültségekben, melyek a hazai kézműipar regenerálásának alapját képezik”.¹⁵ 1880-ban indítványozta a műipari vásár hazai megrendezését, az erről készített részletes tervezetét elfogadta az Országos Iparegyesület építési és építésipari szakosztálya.¹⁶ A hivatalos felhívást kiírták, a karácsonyi kiállításra és vásárra azonban csak a következő év novemberében került sor.¹⁷ Platzer az eseményen méltatta a kiállítókat és felolvasásában hangsúlyozta, hogy egy – általa mindenképpen szükségesnek tartott – állandó műipari bemutatócsarnok gondolatának elfogadtatása, majd megépítése csak hasonló jellegű kiállítások rendszeressé válásával érhető el. (Az állandó kiállítási tér helyeként végül a Lágymányost jelölte meg 1890-ben.)¹⁸ 1880-ban az Országos Magyar Iparegyesület a Platzer által szerkesztett *Honi műipar* című szaklapot is „oly vállalatnak ismeri el, mely a hazai iparnak művészeti irányban való fejlődésére jelentékeny befolyást gyakorolhat”.¹⁹

Platzer Antal oktatói, szerkesztői és közéleti tevékenysége mellett építészként is aktívan alkotott – bár figyelme csak később fordult a városépítészet felé. 1879-ben díjat nyert a brassói vármegyeház tervpályázatán, a székesfehérvári kiállításon bemutatott tervei ezüstérmét kaptak és megnyerte az Országos Iparegyesület építész- és építésipari szakosztályának második tervezési pályázatát is. Karrierje korai szakaszában (1881) az Országos Magyar Iparegyesület építési és építésipari szakosztályának jegyzőjeként számos műipari pályázat bíráló

¹³ *Platzer Antal*: A műipartanítás a fővárosban. *Anyagi Érdekeink* 9. (1879) 12. sz. 184.

¹⁴ Gyűjtemény alatt a szemlélet utáni tanulmányozáshoz szükséges bemutató darabokat és eszközöket értette.

¹⁵ *N. n.*: Szemle. *Magyar Ipar* 1. (1880) 10. sz. 149.

¹⁶ *Platzer Antal*: Műipari vásár. Indítvány. *Magyar Ipar* 1. (1880) 3. sz. 43–44.

¹⁷ *Uő.*: Az 1881-iki karácsonyi kiállítás és vásár. *Magyar Ipar* 2. (1881) 22. sz. 359–363.

¹⁸ 1914-ben elfogadták ugyan a javaslatot, azonban Palóczy ölete a későbbiekben nem valósult meg.

¹⁹ *N. n.*: Ipari mozgalmak. *Magyar Ipar* 1. (1880) 22. sz. 347.

bizottságának is tagja volt a kor jelentős építészevel, Steindl Imrével együtt. 1883-ban részt vett az Országház tervezésére kiírt pályázaton.²⁰ Az „állandó országház építése érdekében működő országos bizottság” 1883. április 22-én döntött a pályázat díjainak odaítéléséről. Platzer terve volt az egyetlen a tervek között, melynek alaprajza nem volt szimmetrikus. Az *Egy ezredévi szenvedés kér éltet* jellegével benyújtott pályamű esetében a bizottság kifogásolta az alapelrendezést, valamint elsősorban az üléstermek egymástól való túlzott távolságát, a térpazarlást tette szóvá²¹. Az Országház tervezésére (többek között) olyan alkotók nyújtották be pályázataikat, mint Hauszmann Alajos és Steindl Imre – mindketten Platzer tanárai –, Otto Wagner Bernt Rezsővel és Kallina Mórral közösen, valamint az elismert és foglalkoztatott színháztervezők, Ferdinand Fellner és Hermann Helmer. (Összesen 19+1 tervsorozat készült ebből az alkalomból.)

Platzert már az Országház tervezése közben foglalkoztatta a közeli Újépület (Neugebäude)²² lebontásának gondolata. Három egységre tagolta az Országház épületcsoportját, a Duna felől pedig az épület reprezentatív voltát hangsúlyozó díszteret javasolt. Víziói a jövőbe néztek már ekkor is, egy 1897-ben, az Újépülettel kapcsolatos felolvasásában ki is emelte: „Az 1882-iki első tervemben kontemplált középületeket egytől végig fölépítették az utóbbi évek alatt.”²³ Platzer ugyanis 1882-ben, amikor az országgyűlés bizottsága az állandó országház helyének megválasztásával és a kiírandó tervpályázat feltételeinek megállapításával foglalkozott, egy olyan tervjavaslattal állt elő, melyben a szabályozást az akkor még beépítetlen Lipótvárosra is kiterjesztette volna.²⁴ Tervjavaslatát azonban 1883-ban mellőzték, s a székesfőváros és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa csak 1892-ben kezdett el foglalkozni a mai Szabadság tér területének rendezésével, az Újépületet pedig még később, 1897-ben bontották le.

1886-ban Platzer már a Palóczy nevet használta,²⁵ bár hivatalosan csak 1887-ben került sor a névváltoztatásra.²⁶ A külföldi szaklapok újdonságairól

²⁰ A budapesti Országház terve. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Vegyes Tervrajzok T 15. T 15 – No. 9/e/1-6.

²¹ Az Országház építése és művészete. Szerk. Sisa József. Bp. 2020. 54–55

²² Az óriási belső udvart bezáró négyszögletes épület építése 1786-ban kezdődött Hild János vezetésével (tervező: Isidore Canevale bécsi építész), 1897-ben bontották le. Börtönként és kivégzőhelyként is funkcionált.

²³ *Palóczy Antal: Az Újépület területének szabályozásáról.* Magyar Ipar 18. (1897) 35. sz. 639.

²⁴ A korabeli térképek tanúsága szerint elszórt beépítettségű terület, amelynek beépítése 1874-től indult az új építési szabályrendeletek értelmében. Részletesebben lásd *Lovra Éva: Budapest városmorfológiai változásai és a változások hatásai 1867 és 1920 között.* In: Budapest városrendezési (építési) szabályozásának változásai. Szerk. Nagy Béla. Bp. 2019. 1–66.

²⁵ Ekkor még nem használja a gyermekei által használt Palóczy névváltozatot.

²⁶ Századunk névváltoztatásai 1800–1893. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Bp. 1895. 175.

január 13-án írt beszámolóját már Palócziként írta alá.²⁷ Az Országos Magyar Iparegyesület Palóczy és Mudrony Soma munkájának köszönhetően folyamatosan követte az osztrák, német, francia és angol szaklapok cikkeit. Emellett a testület egyre több tanulmányutat is szervezett, delegáltjai kiállításokon és vásárokon vettek részt. Palóczy szakmai érdeklődése közben egyre inkább a város-tervezés felé fordult. Tanári munkáját ugyan folytatta, de egyre inkább az oktatásfejlesztéssel²⁸ és a műiparosokat érintő megfelelő szabályozás kialakításával²⁹ foglalkozott. 1901-ben jelölték a Székesfővárosi Iparrajziskola igazgatói állásának betöltésére, de hiába állt a pályázók közül az első helyen, mégsem őt választotta a főváros tanácsa. Ennek több oka lehetett: az 1898-ban lezajlott nyilvános vitán³⁰ határozottan képviselt álláspontja az iparostanoncok rajzoktatásáról, valamint az Újépület körül kialakult kisebb botrány vagy a szabályozási kérdésekben hangzatos, gyakran a székesfővárost és a Fővárosi Közmunkák Tanácsát bíráló észrevételei egyaránt befolyásolhatták a döntést. A kortársak közül Gelléri Mór, a *Magyar Ipar* felelős szerkesztője így írt a döntés kapcsán: „az ő [Palóczy Antal – L. É.] szókimondása sok embernek fáj s főleg mert sohasem kereste a hatalmasok kegyét, nem tudott hízelegni s talán azt a végzetes hibát is elkövette, hogy a mostani választás előtt sem kilincselte végig a tanácsbeli urakat és nem hajolt meg elég mélyen egyesek földi nagysága előtt”. Álláspontját nem rejtve véka alá kiemelte, hogy Palóczinak „elévülhetlen érdemei vannak a főváros fejlődése körül, utat tört, irányt jelölt, generációkat nevelt eszméinek és tette mindezt önzetlenül, becsületos nyíltsággal és – szókimondó bátorsággal”.³¹

Palóczy, a véleményformáló

Palóczy 1895-től az *Építészek Naptárát* szerkesztette, véleménycikkeit, elemzéseit és ismertetéseit folyamatosan közölte többek között a *Magyar Ipar*, a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, a *Vállalkozók Lapja* és az *Építő Ipar – Építő Művészet*. Az Országos Iparegyesület és a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet ülésein felolvasásokat tartott, amelyek közül jó néhány önálló kiadványként meg is jelent.

²⁷ *Palóczy Antal*: Újdonságok az építő ipar terén. *Magyar Ipar* 7. (1886) 3. sz. 35.

²⁸ *Új*: Az iparostanoncok rajzoktatása. *Magyar Ipar* 19. (1898) 36. sz. 706–708. A cikk a Magyar Ipar hasábjain nyilvános vitát indított el Palóczy és az Iparrajziskola tanárai, Böhm János festőművész és Györgyi Kálmán iparművész között.

²⁹ *Új*: Az iparosok munkái az építkezéseknél. *Magyar Ipar* 18. (1897) 2. sz. 37–40.; *N. n.*: Egyesületi Élet – Végrehajtó Bizottság. *Magyar Ipar* 23. (1902) 17. sz. 565. Bizottsági tagként felkérték Palóczit az építőipar gyakorlásáról szóló szabálytervezet elvi alapokon való előkészítésére.

³⁰ A vitáról lásd a 28. jegyz.

³¹ *Gelléri Mór*: Palóczy Antal. *Magyar Ipar* 22. (1901) 19. sz. 934.

Az 1880-as évek végétől érdeklődése egyre inkább a várostervezés és a város-szabályozás felé fordult; a friss szakirodalom mellett figyelemmel kísérte a külföldi városrendezési gyakorlatokat is. 1900-ban a főváros tanácsa kiküldte a párizsi világkiállításra, hogy a francia fővárosban tanulmányozza az ipari rajzoktatást, a Mérnök- és Építészegyesület pedig ugyanekkor azt kérte tőle, hogy tájékozódjék a modern városrendezési elvekről és irányzatokról, és készítsen ezekről tanulmányokat mint az „egyik legrégebb és leghivatottabb magyar szakírója a városrendezés kérdésnek”.³² 1903-ban a kereskedelemügyi miniszter az egyesület fölterjesztésére Palóczit, „a városrendezés ügyének nálunk legelső uttörő szaktekintélyét”³³ küldte a drezdai városrendezési kiállításra. Tanulmányútjairól nemcsak élménybeszámolókat írt, hanem a szakértő szemével véleményezte is a látottakat: a „legszébb, legköltségesebb építő mód sem képes elhárítani, kiköszörölni azokat a hibákat, a melyeket művészileg gyarló városterv foganatosításával követtek el. E miatt soha sem szabadna elfelejteni, hogy a városterv fogalmazásakor megadás-sék az építőművésznak ugyanazon befolyás, mint a föld mérőnek vagy a talajépítő mérnöknek”³⁴ – összegezte a *Magyar Ipar*-ban a drezdai városrendező kiállítás után, 1910-ben.

A városrendezésben főként művészi elveket valló Palóczy a lakhatás kérdésében a funkcionalizmusra törekedett, a közegészségügy kívánalmai szerinti tervezés szükségességét hirdette a városok és a lakóépületek tervezésénél. Az 1900. június 3–4-én tartott építőipari országos kongresszuson előadást tartott a lakáshelyzetről *A házadó kedvezmény kiterjesztése az új építkezéseknél* címmel, 1901. november 26-án pedig az Országos Iparegyesület összes szakosztályának közös ülésén felolvasta *A mit a házaink beszélnek* című tanulmányát.³⁵ Utóbbi inkább kiáltvány, legalábbis mondanivalójának szenvedélyes megfogalmazása erre enged következtetni. A budapesti épületek statisztikai adataiból kiindulva bemutatta azokat a közegészségügyi, gazdasági és főként városrendezési tendenciákat, amelyek a fővárosi lakásügyet ekkortájt jellemezték. Az alapvető problémának Palóczy azt tartotta, hogy Budapestnek nem volt olyan építésügyi szabályzata, amelyre építve megfelelő városrendezési tervet lehetett volna készíteni, s amely a megfelelő számú és színvonalú, élhető lakás kialakításának is előfeltétele lett volna. Palóczy élesen bírálta a székesfőváros és a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tevékenységét is, amelyek ugyan külön-külön, de egyaránt felelősek voltak az érvényben lévő szabályozásokért. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa éves működéséről szóló hivatalos jelentések évente megjelenő kritikai összefoglalásában nemcsak

³² *N. n.*: Tanulmányút. *Magyar Ipar* 21. (1900) 28. sz. 867.

³³ *N. n.*: Kiküldetések tanulmányútra. *Magyar Ipar* 24. (1903) 35. sz. 847.

³⁴ *Palóczy Antal*: A drezdai városrendező kiállításról. *Magyar Ipar* 24. (1903) 43. sz. 999.

³⁵ *Uő*: A mit a házaink beszélnek. *Magyar Ipar* 22. (1901) 49. sz. 1299–1300.

a várostervezési döntéseket vizsgálta meg kritikus szemmel, hanem mindenkor számba vette az adott év fővárosi építkezéseit is. Ez irányú tevékenysége általánosan elismert volt kortársai körében, nemcsak az általa vallott elvek, hanem pontos érvelése és szaktudása miatt is.

Az 1894. évi építésügyi szabályzat³⁶ hatályba lépésének évében a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Palóczival az élen azonnal sürgetni kezdte, hogy írjanak ki pályázatot egy új szabályozási terv készítésére. Palóczinak több fenntartása is volt a frissen életbe lépett szabályozással. Problematikusnak tartotta például az épületmagasság és az utcaszélesség arányának megváltoztatását. Az 1894-es új szabályozás szerint ugyanis nem lehetett négyemeletes házat 15 méternél keskenyebb utcában építeni, négy emeletnél (legnagyobb magassága 25 m) magasabb házat építeni pedig egyáltalán nem – a mezzanint (félemelet) egy emeletnek vették (152. §).³⁷ A 19. század végétől az utcák szélesítésének hatására a kétemeletes épületek helyett három- és négyemeletesek épültek. Még nagyobb problémát jelentett a lakások nagysága, amivel Palóczy külön is foglalkozott. Belterületen ugyanis a lakások 72–76%-a, a külterületen épült új lakásoknak pedig a 88–90%-a egy- vagy kétszobás volt. A probléma megoldására az javasolta, hogy az „új építésügyi szabályzatot *összhangzásba* kell hozni a korszerű haladás kívánta közegészségügyi követelményekkel, s tekintettel lakásviszonyaink javítására, az építő módokat helyesebben meg kell állapíttatni”.³⁸

A szabályzat Palóczy által is sürgetett reformjára a századforduló utáni években került sor. „A székesfőváros területére az 1870. évi X. t.-cz. 22. §-a alapján alkotott és a belügyi kormány hozzájárulásával 1894. évi január 1-én életbe lépett építésügyi szabályzatot szükségesnek találtuk revízió alá venni, tekintettel az időközben szerzett tapasztalatokra és az építési technika haladására.”³⁹ Az 1894-es építésügyi szabályzat revíziójára szervezett bizottságot 1904-ben állították fel.⁴⁰ A szakhatóság mellett azokat a szakmai szervezeteket és egyesületeket is bevonták a munkába, amelyek az építés ügyével hivatásszerűen foglalkoztak. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Palóczy Antalt jelölte tagnak, aki a szabályozási

³⁶ Az 1894-es szabályzat előfutára a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által hozott utasítás 1886-ban. Mindkét rendelkezés négy övezetre osztotta a várost a beépítés típusának szempontjából: egy belső és egy külső zártosított övezetre, egy nyaralóterületnek nevezett, már szabadon álló beépítési övezetre és egy vegyes beépítési övezetre.

³⁷ 39.§. Az építési ügyet a fővárosban szabályozó utasítás (1870. évi X. t.-cz. 22.§.). V. Építési szabályok. (Fővárosi Közmunkák Tanácsának hivatalos jelentése 1886., 1887. és 1888. évi működéséről) Bp. 1890. 114–115.

³⁸ Palóczy A.: A mit a házaink beszélnek i. m. 1306.

³⁹ Fővárosi Közmunkák Tanácsának hivatalos jelentése 1904. évi működéséről. Bp. 1905. 25.

⁴⁰ A bizottság 1905. február 7-én tartotta első ülését, s a revízió 1913-ig tartott, párhuzamosan az új építésügyi szabályzat összeállításával (1914). Lásd *Palóczy Antal: Budapest szabályozásának egyes részletei.* Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 24. (1905) 11. sz. 108.

terv kialakításának folyamán jelezte az elképzeléssel kapcsolatos fenntartásait. Szerinte ugyanis az nem gondoskodott sem a jövőben építendő középületek, sem a pályaudvarok, sem a városi közlekedés eszközeinek megfelelő elhelyezéséről. Azt az álláspontot képviselte, hogy a városnak a harmonikus fejlődés érdekében a Duna mindkét partján egyformán kellene terjeszkednie, ezzel összefüggésben pedig elvetette azt az ötletet, hogy a város kiépítése egyedül a rákosi homokrétekre koncentráljon. „Budapest középpontjául kell, hogy a Duna maradjon meg”⁴¹ – hangsúlyozta.

Palóczy már 1894-től egy új városszabályozási terv készítését javasolta,⁴² az 1894-es szabályozás revíziójával, valamint az új építésügyi szabályzat megalkotásával párhuzamosan.⁴³ 1904-ben közzétették a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által jegyzett tervet. A városszabályozási és részben városbővítési terv felett komoly, megalapozott kritikát gyakorolt. Fenntartásait négy témakörben fogalmazta meg, ezzel is reflektálva a kor népszerű és vezető városszabályozási elveire, illetve szabályozási kritériumaira. Az általa kérdésesnek tartott pontok a következők voltak: 1. a forgalom, 2. a beépítés, 3. a közegészségi, 4. a művészi, azaz szépségi követelmények.

Az 1914-ben kiadott építésügyi szabályzat⁴⁴ az 1894-essel összehasonlítva már jobban megfelelt a modern városrendezés elveinek, főbb rendelkezései azonban az első világháború kitörése miatt nem valósulhattak meg. Ugyanakkor a

⁴¹ *N. n.*: Magyar Építőmesterek Egyesülete – jelentés. Építő Ipar 32. (1908) 10. sz. 104.

⁴² A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet ülésén, 1899. május 6-án előterjesztett indítványt Budapest szabályozó tervére Alpár Ignác, Palóczy Antal és Pártos Gyula írták alá. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet a programtervezetet nyilvános pályázat rendezése céljából felajánlotta a m. kir. Miniszterelnöknek, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnökének, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának, a m. kir. belügyminiszternek és a székesfőváros hatóságának. *Alpár Ignác – Palóczy Antal – Pártos Gyula*: Budapest szabályozó terve. A mű- és középítési szakosztályok végrehajtó bizottságának a választmány május 6-iki ülésén előterjesztett indítványa. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 8. (1899) 14. sz. 105–106.

⁴³ A 1908. január 27-én tartott ülésen részt vett dr. Bárczy István polgármester is. Palóczy felolvasta a később megjelent tanulmányát (*Palóczy Antal*: Miért szükséges Budapest szabályozási tervének megújítása. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 42. (1908) 13. sz. 129–133.), amelyben bemutatta a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tervét, statisztikai adatokat (stb.), s rámutatott arra, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsának terve nem megfelelő, ezért szükséges annak megújítása. Az egyesület tagjai véleményezték, felszólalt többek között Hauszmann Alajos, dr. Forbát Imre és Jakab Dezső is. Az egyesület elnöke határozatban kimondta, hogy az általános városszabályozási terv elkészítése sürgős. *N. n.*: A mű- és középítési szakosztályok ülése. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 27. (1908) 5. sz. 48.

⁴⁴ *Fővárosi Közmunkák Tanácsa*: Építésügyi Szabályzat Budapest Székesfőváros területére. Bp. 1914. Országos Széchényi Könyvtár TM 973. Nyolc építési övezetet határolt körül a városrészek adottságainak megfelelő beépítési feltételekkel. Meghatározta az építkezés alapfeltételét, azaz, hogy legyen közművesített a terület. A szabályzat kitért az épületmagasságok csökkentésének lehetőségére, keresetesebb építési mód alkalmazási lehetőségeinek növelésére; növelte az udvarterületeket is és a szabadon álló beépítési övezetekben az épületek közötti távolságot. Palóczy és kortársai által, már a 19. század utolsó évtizedeiben hangoztatott várostervezési elvek, amelyek a funkcionalitás és a közegészségügy

szabályzattal kapcsolatban megfogalmazott kritikai észrevételek (annak ellenére, hogy az új építésügyi szabályzat kialakításába bevonták a szakmai szervezeteket is) még évek múltán sem halkultak el. Az 1914-es építési szabályzattal kapcsolatban Palóczy leszögezte, hogy szerinte alapvetően nem az építésügyi szabályzatban foglaltakat kell bírálni, hanem azt a hiányt kell észrevenni, ami gátolja a szabályzat alkalmazását. Az „építésügyi szabályzat nem önmagában és különálló ténykedés! Szerves kapcsolatban, elválaszthatatlan szoros összefüggésben áll vele: a város beépítő terve!”⁴⁵ Budapestnek még ekkor (1914) sem volt használható városterve. (Ezt az állítást a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1911-ben cáfolta.) Ahogy a helyzetet Palóczy 1918-ban összefoglalta: „hiába fáradnak és csinálnak új építésügyi szabályzatot, hibás és meddő lesz az eredmény, míg csak nincs, és nincs jól megszerkesztve az általános szabályozó és beépítő városterv, amelynek alapján azután céltudatosan lehet irányítani Budapest jövőjét – amaz elvek és tanulságok szemmel tartásával, amelyeket a modern városépítés meggyőző erővel hirdet és különösen a német városok hálás eredménynyel alkalmaznak is!”⁴⁶

A teoretikus

Palóczy az 1880-as évektől figyelemmel kísérte a modern városrendezési elmélet és gyakorlat irányzatait. Előadásain, tanulmányain keresztül igyekezett népszerűsíteni és elfogadtatni az új elvek hangsúlyos tételét, a közegészségügyi, a közlekedési és az esztétikai tervezés fontosságát. Várostervezési munkáiban leginkább Camillo Sitte⁴⁷ funkcionális, ám mégis a város művészi formálására törekvő tervezési elveire és gyakorlatára támaszkodott, míg elméleti írásaiban a mérnöki szemléletű Josef Stübben elemzéseit és rendszerező módszereit, valamint Richard Baumeister elméletét használta fel.⁴⁸ Vallotta azt az elvet, amelyet Stübben és

---

kívánalmi mellett a terek művészi alapokon való kiképzésére, a változatos beépítési módokra is hangsúlyt fektettek, végül az 1914-es Építésügyi Szabályzatban találtak befogadásra.

⁴⁵ *Palóczy Antal*: Az építésügyi szabályzatok kérdéséhez. *Építő Ipar – Építő Művészet* 42. (1918) 3. sz. 19. A cikk közvetlen előzményeként Palóczy még 1915-ben megjelentette Stübben egyik fontos tanulmányát fordításban: Stübben előadásai: *Az építésügyi rendszabályok és a hatóságok feladatai különösen művészi szempontból*. *Építő Ipar – Építő Művészet* 39. (1915) 29. sz. 172–173.; 30. sz. 177–178.; 31. sz. 183–184.; 32. sz. 190.; 33. sz. 197–198.; 34. sz. 201–202. 1918-ban újra közölte a tanulmány fordítását, de ekkor már saját megjegyzéseivel kiegészítve. Ezekben pedig reagált az aktuális budapesti városszabályozási helyzetre. *Palóczy Antal*: Az építésügyi szabályzatok kérdéséhez. *Építő Ipar – Építő Művészet* 42. (1918) 3. sz. 19.; 4. sz. 28.; 6. sz. 45–46.; 8. sz. 60–61.

⁴⁶ *Palóczy Antal*: Az építésügyi szabályzatok kérdéséhez. *Építő Ipar – Építő Művészet* 42. (1918) 4. sz. 19.

⁴⁷ *Camillo Sitte*: *Der Städtebau nach seinen Künstlerischen Grundsätze*. Wien 1889. A mű új alapokra helyezte a várostervezés gyakorlatát, hirdette a városok esztétikai elvek szerint való rendezését és tervezését.

⁴⁸ *Josef Stübben*: *Der Städtebau*. Stuttgart 1890. A részletes, összefoglaló munka városépítési útmutatója és leírása az adott időszak városai alkotórészeinek, funkcióinak és működésének. Stübben

Sitte is képviselt, miszerint a várostervezés legfontosabb szempontja a város egészére kiterjedő egységes városszabályozási terv következetes megvalósítása, és nem a tágabb kontextus nélküli épületek építése.

Városbővítési és szabályozási tervjavaslatait a kor modern várostervezési elvei szerint készítette, miközben nem tévesztette szem elől Sitte meggyőződését sem, miszerint a város kialakulásának megismerésében, az evolúciójában rejlő törvényszerűségeken benne rejlik a település jövője is. Pozsony városszabályozási és városbővítési terve kapcsán így írt erről: „Nagy feladatomhoz ekkép érthető habozással fogtam, s kutatva a város történelmi fejlődését nyomról-nyomra követtem a város százados kialakítását. Hogy megismerkedve a múlttal, megértsem a jelent és tudjak következtetni annak jövőjére!”⁴⁹ Camillo Sittéhez hasonlóan tehát ő is vallotta a múlt és a kortárs tervezés közötti folyamatosság fenntartásának fontosságát; a város épített és természeti értékei, szerkezete eredeti variabilitásának tiszteletben tartását, összehangolva a forgalom, a lakhatás, a közegészségügy és az esztétika kívánalmaival. Palóczy a modern várostervezés megismert elveit továbbfejlesztette és főként a budapesti viszonyokra alakította. Elméleti műveiben főleg Budapesttel foglalkozott, s vidéki várostervezési munkáiban és a tervjavaslatok bírálataiban is vissza-visszautalt a fővárosra.

A nyugat-európai, főként a német hatás nem kerülte el a magyar várostervezőket. Az ekkor alkotó építészek többségére természetesen nagyban hatott a külföldi oktatási intézményekben megszerzett tudás. Sokan tanultak Bécsben, Grazban, Berlinben, Zürichben és az ottani tapasztalatokat magukkal hozták Magyarországra. A Monarchia építészei és mérnökei munkavállalásuk során nem álltak meg az osztrák–magyar belső határnál.⁵⁰

Palóczy ismerte és folyamatában követte a várostervezés-elmélet trendjeit és már az új elméletek megjelenésekor felfigyelt a tehetségesnek tartott szerzőkre, így Stübben 1890-ben, Sitte 1899-ben megjelent művei sem kerültek el a figyelmét. 1891 és 1892 során végig figyelemmel kísérte a Bécs általános rendezésére és szabályozására kiírt pályázat alakulását, a Gross-Wien projekt⁵¹ eseményeit. Tanulmányozta a bécsi városházán kiállított díjazott és megvásárolt tervjavaslatokat, különösen Stübben

útmutatóját megelőzte: *Reinhard Baumeister*: Stadt-Erweiterungen in technischer, baupolizeilicher und Wirtschaftlicher Beziehung. Berlin 1876. Baumeister ebben a művében alapozta meg a mérnöki várostervezés elméletét.

⁴⁹ *Palóczy Antal*: Pozsony szabad királyi város szabályozásáról. In: *Városszabályozási kérdések*. Pozsony 1909. 2–3.

⁵⁰ *Lovra Éva*: Urban Typology in the Habsburg Empire, 1867–1918, with a Special Emphasis on Hungarian Towns. *Architektúra & Urbanizmus* 52. (2018) 3–4. sz. 49–52.

⁵¹ A Gross-Wien projekt városrendezési pályázat eredményeinek elemzése alább olvasható. A Bécs általános városrendezésére kiírt pályázat, Der General-Regulierungsplan für Gross-Wien két első díjas tervét az osztrák Otto Wagner és a német Josef Stübben készítették. 1911-ben Wagner a pályázat tapasztalatait és ötleteit írta le Die Großstadt című munkájában, Stübben 1894-ben, közvetlenül a

kölni és Otto Wagner bécsi építőtanácsos tervei iránt érdeklődött, amelyek „nemcsak roppant arányú kiterjedésük, hanem a bennük levő alapvető-eszmék miatt is minden szakértő legfeszültebb érdeklődését lebilincselték”.⁵² A két első díjjal jutalmazott tervet egymással összehasonlítva így jellemezte: „Wagner a monumentális kiképzés nagy tenorjában halad a város részleteinek alakításában, nagy méretű sugárutakat és körutakat létesít, és bizonyos általánosítással kezeli az utcahálózat újra való megállapítását és a régiben való változást, nagy súlyt helyez a reprezentációra, azért elrendezésének néhány valóban nagyszerűen fénylő pontjait hatásos és remek módon készült perspektívákkal tárja a szemlélő elé. Alkotásaiban a művészi kiképzés dominál, de azért a város beépítésében a forgalom és közegészség kívánalmaira fontosságukhoz képest tekintettel van. Stübben tervében a most érintett városszépítő tényezők ritka harmóniában ki vannak elégítve és egymással teljes egyensúlyba hozva. Az ő városa a mily remek szép, épp annyira célszerű és otthonos is. Bámulatos könnyűséggel varázsolt már meglévő – sőt alárendelt városrészeket is csekély változtatással érdekessé-művészivé – a köztereket ezerféle változatban, minden utcakereszteznél szebbnél-szebb alakokat és képeket állít szemünk elé.”⁵³

1894-ben jelent meg a fent idézett tanulmánya, és április 18-án felolvasást tartott ebből *Városrendezés Bécsben és Budapesten* címmel az építő- és műipari szakosztály ülésén.⁵⁴ (Ekkor indítványozta azt, hogy Budapest újabb általános szabályozására nyilvános tervpályázatot írjanak ki.) A Gross-Wien projekt városrendezési pályázatának elemzése során felmerült benne Nagy-Budapest ki nem mondott eszméje is. Ezt az utókor ugyan Bárczy polgármester víziójának tartja, de Palóczy már 1894-ben foglalkozott a kérdéssel. Wagner monumentális városépítési elveit, a reprezentációt és a sugárutakat nem tartotta követendő példának a magyar főváros számára. (Wagner 1915-ben előadást tartott Budapesten *Üdvözet a Magyar építőművészeknek* címmel. A *Vállalkozók Lapjában* közölt, vele készült interjúban Wagner a nemzeti építőművészet kapcsán kifejtette, hogy az építészeti alkotások művészi kifejezésének az összes kulturális központban [kultur centrum] hasonlónak kell lenniük, így tehát kimondott nemzeti stílus szerinte nem is létezik.⁵⁵)

pályázat eredményeinek bemutatása után méltatta Wagner munkáját Der General-Regulierungsplan für Gross-Wien című írásában. Megjelent: Deutsche Bauzeitung 28. (1894) 20. 123–125.

⁵² Palóczy Antal: Bécs újabb szabályozása és rendezése. Építő Ipar 18. (1894) 16. sz. 191.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Az építésügyi rendszabály kiadásának éve 1894 volt. Előadásában ekkor foglalkozott Palóczy is Budapest jövőjével (1894. január 29.). Már nagyban folytak a millenniumi előkészületek, dübörgött az egységesített városépítés (Nagykörút, Andrassy út). Lásd *Mudrony Soma*: Budapest jövője – Városrendezési tanulmány (Orsz. Iparegyesület megbízásából). Bp. 1893. A könyvben szerepelnek Palóczy tervjavaslatai a Tabán szabályozására és az Eskü-téri hídfő környezetének kiépítésére.

⁵⁵ *Otto Wagner*: Üdvözet a magyar építőművészeknek. Vállalkozók Lapja 36. (1915) 51. sz. 1. Wagner feltehetően az Osztrák–Magyar Monarchia határain túlra is tekint, így a lapban használt „kultur centrum” kifejezés a nagyobb városokra vonatkozik, amelyek kulturális központ szerepet is betöltöttek.

Palóczira nagy hatással volt Stübben városterve is, amelyet felolvasásában hosszan elemezett. Későbbi munkáiban gyakran visszautalt Stübbenre és Sittére, és Baumeistert az építésügyi szabályzatok kontextusában említette: „Németországban Adickes, valamint Baumeister voltak kezdeményezői a fokozatos építésügyi szabályzatnak, amely az 1890-es években és e század első tizedében, különösen a »Deutscher Verein für öffentliche Gesundheitspflege« szorgalmazása folytán az összes német nagy és középvárosokban, a skandináviai államokban és Hollandiában elterjedt és Angliában is némi megváltozott formában meghonosult. Ellenben nem talált még eddig talajra Belgiumban, Franciaországban, Olaszországban stb.”⁵⁶

Városszabályozási kérdésekben a német rendszert és Bécs példáját tartotta követendőnek, a gyakorlati problémák megoldásában pedig egyértelműen Sitte, míg a várostervezés elveiben és elméleti munkáiban Stübben és Sitte inspirálta. Pozsony városrendezési tervezete kapcsán Helmár Ágost a következőket írja: „Pozsony oly szerencsés, hogy Palóczy Antal műépítész és tanárban oly mesterre bízta újabb bővítési és szabályozási tervének kidolgozását, aki Sitte elveit, tehát a városépítés legújabb és teljesen bevált elveit híven követi.”⁵⁷ Palóczy rövid ismertetéséből az is kiderül, hogy terve mennyiben volt más, mint a Stübben- és Wagner-féle elképzelések, s miben követte a Camillo Sitte által képviselt elveket: „Súlyos tévedésnek, kegyeletsértőnek találnám, ha a város növekedésére szánt területen sablonos, közömbös felosztást létesítenék és minden művészi érzék kiküszöbölésével az a vonalzási rastum kíséreltetnék és honosíttatnék meg, amely, sajnos részben máris alkalmazást talált [...]. A nagyobbítandó város úthálózatában ezért igyekeztem az elődök példáján buzdulva, azok szellemében eljárni, az úthálózat kiképzésében ezeket a magasabb s művészi szempontokat érvényesíteni.”⁵⁸ Ezeknek az elveknek az alkalmazása mindenképp az új utcáknak a város lankáihoz alkalmazkodó vonalvezetésében nyilvánult meg, miközben nagy hangsúlyt fektetett a »közegészségi viszonyok« fejlesztésére is: az ipari területeket a lakóterületektől elválasztó zöldterületek, a nagyobb útszélességek, az új terek és parkok, az utcák nyitása által megvalósulhatott volna a sűrű városszövet lazítása és a nagyméretű tömbök felosztása is – amennyiben a tervet kivitelezik.

Palóczy elméleti munkáiban főleg a térszervezéssel, a korabeli (modern) városrendezés alapjaival foglalkozott.⁵⁹ *A városok rendezése – Budapest viszonyainak*

⁵⁶ *Palóczy Antal*: Az építésügyi szabályzatok kérdéséhez. *Építő Ipar – Építő Művészet* 42. (1918) 4. sz. 28.

⁵⁷ *Helmár Ágost*: Pozsony és a városépítés elvei a múltban és a jelenben. In: *Városszabályozási kérdések* i. m. 29.

⁵⁸ *Palóczy A.*: Pozsony szabad királyi város szabályozásáról. In: *Városszabályozási kérdések* i. m. 9–10.

⁵⁹ *Palóczy Antal*: A városi terek elrendezése és kiképzése. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 38. (1904) 10. sz. 413–428.; *Utó*: A városok rendezése: Budapest viszonyainak egybevételével. Bp. 1903.; *Palóczy Antal*: A mai városépítés alapelvei. Bp. 1908.

egybevetésével (1903) című írásának egyes fejezeteiben felhasználta, illetve majdnem szó szerint átvette Josef Stübben *Der Städtebau* várostervezési kézikönyvének vonatkozó szakaszait.⁶⁰ Stübben többek között a híd és az utcák kapcsolatával is foglalkozik és megkülönbözteti a híd megközelítésének lehetséges módjait, ezzel egyidejűleg az utakat is. Eszerint az út vezethet a város központjából egyenesen a folyóig, s léteznek mellékutak, amelyek a folyópart mentén futnak. Palóczy 1903-as munkájában így ír: „b) Az egy tengely irányában szimmetrikus tér: alakja félkör – egész a derékszögletes négyszögletig; ott, hol a forgalom egy főirány – egy főépület felé gravitál. Így pl. városi kapuk, hídfők, vasúti indóházak stb. előtt.”⁶¹ A tér fajtájának leírása is megtalálható a Stübben-féle kézikönyvben.⁶² Palóczy munkája tehát lényegében a Stübben-féle kötet egyes részeinek magyar fordítása. Nyilvánvaló, hogy Palóczy Stübben kézikönyvét használta fel *A városi terek elrendezése és kiképzése* (1904) című munkájában is. A kortársak nem vették észre a plágiumot, így Palóczit, mint korának jövőbe tekintő nagy teoretikusát tartották számon, holott csak megfelelő ismeretekkel rendelkezett a várostervezés korabeli külföldi szakirodalmáról és megengedte magának, hogy szinte változtatás nélkül átvegye azok szövegét és az ábráit.

Stübben mellett Sitte is inspirálta őt. A német szerző egyik művében példákat sorolt fel és megoldásokat is javasolt az általa nem megfelelőnek tartott várostervezési döntésekre, leginkább a közterekkel kapcsolatban. Ezeket Palóczy is átvette: „A köztér jó hatásának nyitja annak körül-határolása módjában rejlik. A körül-határolással, körülépítéssel lehetőleg zárt falfelületeket kell törekedni előállítani, s ezeket a falfelületeket lehetőleg kevés utcával szabad csak áttörni [...], a tér alakjának nem kell föltétlenül szabályosnak lenni; [...] dimenziói az oda állított vagy állítandó épületek méreteivel legyenek arányosak. [...] A térhatásra nézve fontosak még a tér területének beosztása, kiállítása és színtező viszonyai.”⁶³

Az egyértelmű egyezések és az átvett részletek ellenére is Palóczy munkája nagy jelentőséggel bírt, ugyanis az általános bevezetés után konkrét, általában budapesti példákon keresztül vázolta és elemezte a városrendezés különböző feladatait és problémáit, valamint a terek kialakításának gyakorlatát. *A városi terek elrendezése és kiképzése* (1904) című munkájában a budapesti Szabadság tér kialakítását vizsgálta a pályamunkákon keresztül. Megállapította, „1. hogy a szabályozás akkor lehet tökéletesebb, ha mentől tágasabb keretre, mentől nagyobb területre

⁶⁰ *Josef Stübben: Der Städtebau*. Darmstadt 1890. Angolra ford. Adalbert Albrecht 1907-ben: *City Building*. Eredeti kiadás: Cambridge 1911. Reprint Julia Koschinsky és Emily Talen előszavával. Az idézetek az angol nyelvű kiadás számozását használják. *Stübben, J.: City Building* i. m. 82.

⁶¹ *Palóczy A.: A városok rendezése* i. m. 81–83.

⁶² *Stübben, J.: City Building* i. m. 108.

⁶³ *Palóczy A.: A mai városépítés alapelvei* i. m. 10–12.

terjeszthetjük ki; 2. hogy előre kell tudnunk, minő középületet helyezünk ott el, mert csak annak ismeretével alakítható meg a tér, harmóniában az épülettel és végre, 3. hogy e technikai műveletnél a tervezés első vonásától kezdve végig »művészi« szempont, esztétikai megfontolás vegyék át a szerepet”.⁶⁴

A Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben tartott előadásai később megjelentek szakmai lapokban is, így hirdette és tudatosította a modern várostervezés elveit és irányait a történelmi Magyarország területén, s nagy hatást gyakorolhatott a szakma fejlődésére.⁶⁵

A várostervező

Palóczy városrendezési elvei a mai Magyarország határain túl is befogadásra találtak. A budapesti székhelyű Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mellett ugyanis annak égisze alatt helyi érdekeltségű egyesületek is alakultak, s azok tagjai ugyanúgy olvashatták írásait, adott esetben hallhatták felszólalásait. A korabeli szaksajtóban megjelenő pályázatok is országosak voltak, sőt egy-egy kiemelt esetben, mint amilyen az Országház tervezése volt, a pályázatokat nemzetközi szintre emelték. Palóczy néha pályázóként is indult, de leginkább a pályázatokat előkészítő, valamint véleményező bizottságokban és a zsűriken tevékenykedett aktívan.

A Miskolc szabályozási tervének bírálatában (*Miskolc új városszabályozási és -bővítési tervéről*, 1894) megfogalmazott irányelve akár Palóczy szakmai hitvallásának is tekinthető: „A városok céltudatos, tervszerű építését, azok rendezését és szabályozását a városi népesség szaporodása, azoknak kellő lakásokkal való ellátása, a közegészségvi viszonyok egyre súlyosbodó komplikációja, de különösen a kereskedelemnek és közforgalomnak rendkívüli átváltozása, eszközeinek hatványozott sokasága, valamint az ipar óriási növekedése és általános föllendülése minálunk is megkövetelik.”⁶⁶ Mindez megegyezik azokkal elvekkel, amelyeket Stübben és Wagner ’mérnöki’, funkcionális és Sitte művészi elveken alapuló városformálása jelentett.

Palóczy a kor neves építészeivel együtt vett részt az aktuális építészeti pályázatok elbírálásában. Például Pecz Samuval a budapesti magyar királyi távbeszélő hálózat épületének tervpályázatát véleményezte (a bírálati jegyzőkönyv 1900. január 18-án készült), Lechner Ödönnel pedig Marosvásárhely színházának

⁶⁴ *Palóczy Antal: A városi terek elrendezése és kiképzése. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 38. (1904) 10. sz. 428.*

⁶⁵ Palóczy művészettörténeti munkáira, amelyek őt az építész-írók közé emelték, jelen elemzésben nem térhetünk ki. *Palóczy Antal: Vignola oszloprendszerei. XII. fotolithografizott táblával. Bp. 1890.; Uő: Michel Angelo Buonarrotti mint építész és mérnök I–III. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 9. (1875) 8. sz. 342–361.; 9. sz. 379–386.; 10. sz. 434–443.*

⁶⁶ *Palóczy Antal: Miskolc rendezett tanácsú városának szabályozása. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 31. (1897) 6. sz. 259.*

tervpályázatát értékelte még ugyanebben az évben (a bírálatot november 18-án olvasták fel). Brassó várostervezési pályázatában zsűritag volt (1901. március 20.).⁶⁷ Miután felszólalásának eredményeként a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet javasolta Nyíregyháza vezetőségének, hogy „a város szabályozására később rendezzen pályázatot, illetőleg ezt válassza el a fölvétel és térképkészítéstől”,⁶⁸ Palóczy bekapcsolódott a pályázat előkészítésébe; 1905-ben a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet képviselőjében részt vett annak a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által összeállított bizottságnak a munkájában is, amely a fővárosi építésügyi szabályzat revízióját készítette.⁶⁹ Kiskunfélegyháza 1907-es városfejlesztési és -szabályozási tervpályázatára beérkezett öt pályaművet áprilisban bírálta el a kiküldött bizottság, amelyben a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet képviselőjében Palóczy Antal és Francsek Imre vettek részt.⁷⁰ Pancsova városszabályozási programjának összeállítására pedig egyenesen Palóczy Antalt kérték fel 1904–1905-ben.⁷¹ De részt vett a nagyszabedű piactértervezés pályaterveinek elbírálásában is (1913. május 23–24.).

Sopron szabályozási és fejlesztési tervének elkészítésére pályázatot írt ki a város vezetése, s ennek előkészítésével a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletet bízta meg – Palóczy már 1901-től az előkészítési munkálatok részese volt. Wälder József városi főmérnököt bízta meg a terv elkészítésével, Palóczyt pedig 1904-ben felkérték a készülő városterv véleményezésére. Emellett a terv kiegészítéséül szolgáló építési szabályrendelet szerkesztéséhez tanácsokkal is hozzájárult. (A rendelet már a tervjavaslat benyújtása után készült.) Palóczy szakvéleményében természetesen a terv minden pontjára kitért: méltatta az övezeti beosztást, az utak vonalvezetését, s nem mulasztotta el példaként felhozni Budapestet, ahogyan azt gyakran megtette más elemző és összehasonlító munkáiban.⁷² Sopron tervében „látható tehát, hogy a »közegészségi« tekinteteknek a legteljesebb mértékben elég van téve; nem úgy mint Budapesten, ahol az újabb városrészek számára 1:2,1-hez és 3:5-höz való horribilis arányok statuáltak, azaz a házmagasság 2,1-szerre vagy 1/2-szerre nagyobb az útszélesség mértékénél”.⁷³

Palóczy aktív várostervezőként csak két város, Újvidék és Pozsony teljes területének szabályozási és bővítési tervét készítette el. Pozsonyban 1909. december

⁶⁷ Tervpályázatok 7. (1901. szeptember) 9.

⁶⁸ *N. n.*: A mű és középítési szakosztályok ülése. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője 23. (1904) 14. sz. 111.

⁶⁹ *N. n.*: Tiszti jelentés. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője 24. (1905) 11. sz. 121.

⁷⁰ *N. n.*: Vegyesek. Építő Ipar 32. (1908) 24. sz. 248.

⁷¹ *N. n.*: Vegyesek. Építő Ipar 28. (1904) 52. sz. 389.; *N. n.*: Tiszti jelentés. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője 24. (1905) 11. sz. 109.

⁷² *Palóczy Antal*: Szakvélemény Sopron szab. kir. városnak Wälder József főmérnök által szerkesztett városszabályozó és fejlesztő tervéről. Sopron 1906.

⁷³ *Uő*: Sopron szab. kir. város új szabályozó és fejlesztő várostervéről. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 26. (1907) 26. sz. 274.

4-én tartott előadást a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet pozsonyi szakosztálya előtt a város szabályozási tervéről.⁷⁴ Az előadás különnyomatban is megjelent 1909-ben.⁷⁵ A tervet Palóczy Antal és Brolly Tivadar polgármester jelenlétében 1910. december 19-én tartott ülésen vitatta meg a pozsonyi osztály.⁷⁶ Pozsony városrendezési és -bővítési tervének végleges változata végül 1917-ben készült el.⁷⁷

Palóczy jelenléte Pozsony városrendezési, építészeti életében meghatározó volt, rendszeresen visszajárt ide előadásokat tartani.⁷⁸ 1916-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Korb Flórist, Palóczy Antalt, Lechner Jenőt és Warga Lászlót kérte fel arra, hogy készítsék el a pozsonyi egyetem kampuszának tervét (egyetemi épületek elhelyezése). A felkért építészek mellett a minisztérium szakemberei, Kertész K. Róbert és Sváb Gyula is készítették terveket. Korb és Palóczy terveit a leírással együtt az *Építő Ipar – Építő Művészet* hasábjain is bemutatták, mellékelve Rozinay István kritikáját is.⁷⁹ Rozinay szerint: „A Palóczy Antal terve első tekintetre nem mutat oly akadémikus megoldást, mint a Korb Flórisé, de tüzetesebb vizsgálat után azt találjuk, hogy szervesen illeszkedik az azt körülvevő városrészbe s az egyes épületek elhelyezése a meglévő főútvonalak szerint igazodik.”⁸⁰

Újvidék városszabályozási és bővítési tervét 1910–1911-ben Szesztay Lászlóval közösen készítette el.⁸¹ A tervezet jelentős egyezést mutat Pozsony egyes város-építészeti megoldásaival.⁸² A város még 1907 áprilisában kérte ki a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet véleményét és tanácsát a városszabályozás ügyében. Az Egylet Palóczyt bízta meg a városszabályozási tervpályázat szakvéleményének előkészítésével, amit ő még április folyamán el is készített. Javasolta a program

⁷⁴ N. n.: A pozsonyi osztály ülése. 1909. december 4-én Palóczy Antal Pozsony város szabályozásáról előadást tartott. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 29. (1910) 2. sz. 22.

⁷⁵ Palóczy A.: Pozsony szabad királyi város szabályozásáról In: Városszabályozási kérdések i. m. 21.

⁷⁶ N. n.: Egyesületi tárgyalások. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 29. (1910) 13. sz. 182–184.

⁷⁷ A tervről részletesen lásd *Henrieta Moravčíková – Lovra Éva – Laura Pastoreková: Červený alebo modrý? Začiatky moderného plánovania Bratislavy. Architektúra & Urbanizmus* 51. (2017) 1–2. sz. 30–43.

⁷⁸ N. n.: A Pozsonyi Osztály ülései. Palóczy előadása Az 1910. évi berlini városépítő kiállításról. A pozsonyi osztály ülésén. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 45. (1911) 167.

⁷⁹ *Rozinay István: A pozsonyi egyetem épületeinek elhelyezése. Építő Ipar – Építő Művészet* 41. (1917) 2. sz. 7–8.; 4. sz. 19–20.; 5. sz. 26–27.; 6. sz. 32.

⁸⁰ *Rozinay István: A pozsonyi egyetem épületeinek elhelyezése. Építő Ipar – Építő Művészet* 41. (1917) 6. sz. 32.

⁸¹ *Palóczy Antal – Szesztay László: Újvidék szabályozási és városbővítési terve (1910–1911). Budapest Műszaki Egyetem Urbanisztika Tanszék Térképtár, jelzet nélkül, 1912. A projektről részletesen lásd Lovra Éva: Városrendezés Újvidéken a 20. század elején. Építés – Építészettudomány* 46. (2018) 1–2. sz. 145–174.

⁸² Bővebben lásd *Henrieta Moravčíková – Laura Pastoreková – Lovra Éva: Antal Palóczy and the Beginnings of Modern Urban Planning in the Kingdom of Hungary: the Example of Bratislava and Novi Sad (1867–1918). Planning Perspectives* 35. (2020) 2. sz. 371–381.

néhány pontjának megváltoztatását, amit májusban a megbízók teljesítettek is. Novemberben a város a bíráló bizottságba sürgősen két tag kirendelését kérte az Egylettől, és a pályázatok eredménye decemberre meg is született.⁸³ A tervek közül hármat egyenrangúnak ítélték, így a pályadíjat egyenlő részben osztották meg Francsek Imre és Berczeller Gyula, Palóczy Antal és Kopeczek György, valamint Wälder József tervei között. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet bizottsági ülésén Warga László nyilvánosan is ismertette és véleményezte az Újvidék szabályozására beérkezett pályaműveket, de a díjakat kiosztó bizottság állásfoglalásától az ő ítélete jelentősen eltért.⁸⁴ Kopeczek válaszából sejthető, hogy Warga a bizottság döntését valójában a Palóczy-Kopeczek tervnél kérdőjelezte meg.

A városfejlesztési pályázat sikerének s az 1908 februárjában bemutatott terveknek köszönhetően a városvezetés Újvidék felmérési munkálatait az 1908. évi február 6-án kelt, 18./jkv./kig. 3010/1908. számú határozatával elrendelte, és Szesztay Lászlót bízta meg a munkával. A felmérés eredményeként megszületett Újvidék szabad királyi város térképe és városbővítési terve,⁸⁵ amelynek szerzőjeként Palóczy Antalt és Szesztay Lászlót jelölik meg.⁸⁶

A számos elnyert pályázat és tervjavaslat ellenére Palóczy elképzelései leginkább tervszinten maradtak meg, két kisléptékű városrendezési tervét (térrendezés) azonban megvalósították Aradon, illetve Budapesten. Aradon az Óvár tér sikeres felosztása és rendezése után 1913 márciusában bízták meg Palóczit a Béla tér és környéke rendezési tervének elkészítésével.⁸⁷ Mivel az Óvár tér közvetlenül csatlakozik a kiépített városhoz és önállóan szabályozható, felosztható, a tervező úgy látta, hogy: „A térkép meggyőz róla, hogy az átvezetésekben nagyfokú változatosság van, s változatos térkiképzések alakultak. [...] A terv immár a természetbe át van ültetve, azaz az úthálózat kitűzve, az utcák kiépítve, vízvezeték, csatornázással és világítással ellátva. Sajnos, hogy a gazdasági viszonyok ellanyhulása folytán a telkek

⁸³ *N. n.*: Újvidék városa szabályozására nyilvános tervpályázat hirdettetett. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 26. (1907) 43. sz. 436.; *N. n.*: Tervpályázatok eredménye. Építő Ipar 31. (1907) 48. sz. 462.

⁸⁴ *N. n.*: A mű- és középítési szakosztályok ülése 1907. december hó 16-án. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 26. (1907) 46. sz. 468.

⁸⁵ Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtár TF 0004.

⁸⁶ „A kutatások és a Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem Urbanisztika Tanszékének [BME UT] Térképtárában lelt, jelzés nélküli térkép mutatja, hogy az 1910/1911 Újvidék sz. kir. város térképe és városbővítési terve, a KSH TF 0004 jelzetű térkép csak a terv alapját képezi. A nyomtatott alaptérkép, azaz a város pontos felmérésének szerzője Szesztay László. A feltevést bizonyítja, hogy a BME UT Térképtárban található, jelzés nélküli térkép alapja megegyezik az 1910/1911 Újvidék sz. kir. város térképe és városbővítési tervével (KSH TF 0004), de a színezés, a szabályozási vonalak, az új utak és tömbök, valamint a bővítés már Palóczy és Szesztay munkája.” Bővebben lásd *Lovra Éva: Városrendezés Újvidéken a 20. század elején. Építés – Építészettudomány* 46. (2018) 1–2. sz. 145–174

⁸⁷ *N. n.*: A mű- és középítési szakosztályok ülése március 3-án. Építő Ipar 37. (1913) 10. sz. 116.

értékesítése és beépítése késedelmet szenved.”⁸⁸ A Béla tér környéke a város északi részén fekszik, ott, ahol a várost látogató a vasúti állomásról a város területére lép. A kapu szerepe miatt a tér kialakításának tervét Palóczy magasabb esztétikai minőséggel („kellő művészettel és szépséggel”) kívánta ellátni, mint az Óvár tér esetében. A város vezetősége elégedett volt a tervekkel, mivel Palóczy elképzeléseiben a modernség szimbólumát látták: „Arad városa megértvén a modern városépítés terén a mai kor igényeit és követeléseit, siet e téren elül járni s példájával utat mutatni más városainknak, hogy a városépítés terén mit kell tenniök.”⁸⁹

Budapest

Palóczy igazi „játszótere” azonban Budapest volt. 1901-ben Just Ferencsel együtt átdolgozta a Baedeker-féle (Baedeker) utazási kézikönyv Budapestre vonatkozó részét.⁹⁰ Az útikönyv új irányt mutatott. A városkritikákat és az ismertetéseket a külföldiek szempontjából írták meg, és a Baedeker eredeti szövege alig egyharmadát tette ki az új, átdolgozott változatnak. A német, francia és angol nyelven megjelent könyv megemlítette azokat az építészeket, mérnököket, művészeket és alkotókat is, akiknek a város az akkori arculatát köszönhette.⁹¹

Palóczy Budapesttel kapcsolatos tevékenysége megoszlik az építő jellegű felzárólasai (városrendezés, szabályozás, jövőkép, lakáshelyzet kapcsán), kritikái észrevételei (a Fővárosi Közmunkák Tanácsának munkája, szabályrendeletek), a városrendezési tervsorozatai (egy témát többször is átdolgozott, évekig foglalkozott minden fontos tervével) és a pályázatok között. Ötleteivel nem ritkán évtizedekkel megelőzte az aktuális trendeket, és az elsők között volt például, akik Budát világhírű fürdővárosként vizionálták.⁹²

Az egységes belvárost szabályozó 1892-es terve megelőzte a 1893. évi XII. törvénycikket, amelyben kijelölték a két új Duna-híd helyét. Meghatározta a Rudas Fürdő előtti tér és az Eskü téri (ma Március 15. tér) római katolikus plébánia épülete (Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templom) között építendő Duna-híd hídfőinek helyét és a kisajátítás szükséges mértékét.⁹³ 1895-ben egy szabályozási

⁸⁸ *Palóczy Antal*: Arad sz. kir. város szabályozása. *Építő Ipar* 37. (1913) 36. sz. 391.

⁸⁹ *Uő*: Arad sz. kir. város szabályozása. *Építő Ipar* 37. (1913) 37. sz. 403.

⁹⁰ *Palóczy Antal – Just Ferenc*: Guide to Budapest: Compiled from Baedeker's Guides, Extended and Rearranged for the III. Congress of the International Association for Testing Materials. Bp. 1901.

⁹¹ *N. n.*: Budapesti új Baedeker. *Magyar Ipar* 22. (1901) 27. sz. 747.; *B-y*: Az anyagvizsgálók kongresszusának előkészületei. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* 20. (1901) 1–40. sz. 289.

⁹² *Palóczy Antal*: Hogyan tehetnők Budapestet világhírűvé I. rész. *Építő Ipar* 14. (1900) 14. sz. 89–91. és II. rész. *Építő Ipar* 14. (1900) 15. sz. 95–96.

⁹³ *Uő*: Tervjavaslat a főváros belvárosának szabályozására. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közölnye* 26. (1892) 69–71.

tervjavaslatot nyújtott be az Eskü téri híd hídfőjének és környezetének szabályozására az eltérő hídtengely-javaslatok feltüntetésével.⁹⁴ Ezeket a Fővárosi Közmunkák Tanácsa részéről Heuffel Adolf készítette, egyéni rendezési és tengely-javaslatot pedig Palóczy és Devecis Ferenc⁹⁵ adott be. „A hid azon helyen határozottatott felépített, mely az egyesületnek építő- és műipari szakosztályában javaslatba hozott Palóczy-féle tervben javaslatba volt hozva s mely tervet az iparegyesület gipszmodellben el is készítette.”⁹⁶ A végleges tervet végül Heuffel Adolf, a székesfőváros középítési igazgatója készítette 1896-ban, de csak 1908-ban fogadták el hivatalosan.

A dunai hidakat tekintették az egyesült székesfőváros tényleges egyesítésére alkalmas gyakorlati eszközöknek, ezért az új városháza helyének kijelölése is kapcsolódott a mai Erzsébet híd építéséhez. Bár Palóczy már 1892-ben megtervezte a városházát, a hely kijelölése egészen 1898-ig váratott magára. Az Építész-Egyletnek az új budapesti városháza elhelyezésére kiírt 1898-as pályázatán Palóczy munkája második díjat kapott.⁹⁷ Az épület helyét ő a Duna partján jelölte meg. A székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1898-ban tervpályázatot hirdetett a Károly-laktanya telke és környéke szabályozására és rendezésére.⁹⁸ Palóczy újragondolt pályázatát kiemelten jónak ítélték (az első terve még 1892–1893-ban készült). A két terv a városháza elhelyezését tekintve nagyban különbözik egymástól. A Duna-parti elhelyezést ugyanis Palóczy felülbírálta, és a második pályázati kiírásban szereplő Károly-laktanya mellett döntött. A központi városháza helyének kijelölése után (Károly-laktanya) az új városháza elhelyezésének kérdése az Erzsébet út nyitása miatt újra a szabályozási kérdések középpontjába került.⁹⁹ 1913. április 15-én írta ki a Magyar Építőművészek Szövetsége a *Budapest új városházájának elhelyezése és a nagy körűtíig terjedő városrész szabályozása* című pályázatát,¹⁰⁰ a három legmagasabb pénzjutalomban részesült pályamunka egyikét, Vidor Emil és Vágó László mellett, Palóczy Antal készítette. Munkájában a városházát a Károly-laktanya telkére helyezte.

Az egyesített főváros budai részének fejlesztésében nagy szerepet szántak a budai belső körűtnak, amely összeköttetésben állt az Erzsébet híddal. Palóczy 1907-ben

⁹⁴ *Uő*: Az eskütéri híd elhelyezése és a kapcsolatos városrész szabályozása I. Építő Ipar – Építő Művészet 19. (1895) 10. sz. 96–97.; II. rész 11. sz. 107–110.

⁹⁵ Devecis del Vecchio Ferenc a korabeli lapokban Devecits Ferencz néven is szerepel.

⁹⁶ *N. n.*: Ipari vállalkozások előmozdítása. Magyar Ipar 16. (1895) 8. sz. 220.

⁹⁷ *N. n.*: Az egyesület tárgyalásai. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 17. (1898) 1–40. sz. 112.

⁹⁸ *Palóczy Antal*: Budapest városházáról. Magyar Ipar 21. (1900) 18. sz. 548.

⁹⁹ *Pecz Samu*: A budapesti Erzsébet-sugarút és az új városház. Építő Ipar – Építő Művészet 39. (1915) 21. sz. 123–124.

¹⁰⁰ *N. n.*: Tervpályázatok. Építő Ipar 37. (1913) 4. sz. 43.

egy ötlettervvel állt elő, amelynek kulcsa az út kiszélesítése volt.¹⁰¹ Kifejtette, hogy amivel 1907-ben a hatóság, a székesfőváros és a Fővárosi Közmunkák Tanácsa foglalkozik, annak a tervezetét 1893-ban az Ipartestületben ő egyszer már bemutatta.¹⁰² Az 1908. évi XLVIII. tc. 1. §-a legitímálta a budai Attila út szélesítését és szabályozását, s Palóczit és Devecits Ferencz [sic] székesfővárosi műszaki tanácsost bízta meg a szabályozási terv kidolgozásával.¹⁰³ Korábban Devecis, aki nem kívánt új vonalat nyitni – hanem csupán a meglévő vonalat javítani – megígérte, hogy „Palóczi tervét tanulmányozni fogja”.¹⁰⁴ A következő évben a körút kérdésében nem jutottak megegyezésre. A városszabályozást azonban kiterjesztették a Tabán területére is, amelynek kapcsán több alternatív tervet is kidolgozott a székesfőváros, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának műszaki bizottsága, de a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagjai közül is néhányan részt vettek benne, közöttük Palóczi Antal.¹⁰⁵

1900-ben Palóczi egy fontos előadást tartott Budapest új szabályozásáról. Beszélt a főváros extenzív terjeszkedéséről, újabb beosztásáról közigazgatási és városépítési szempontból, Nagy-Budapest kérdéséről, az „éktelen építkezések” elleni lehetséges védekezésről. Ugyanebben az évben részt vett Budapest végleges szabályozása tervpályázati programjának kidolgozásában is.

Palóczi foglalkozott a terek rendezésének kérdésével – tervet dolgozott ki például a Kálvin tér rendezésére¹⁰⁶ – és az emléksobrok köztéri elhelyezésével is.¹⁰⁷ A tereket vizsgáló tanulmányában (*A városi terek elrendezése és kiképzése*, 1904) elemezte a Szabadság tér tervezéstörténetét, valamint az elfogadott terv mellett saját tervét is bemutatta. Ő már az Országház tervezésére és területrendezésére kiírt pályázatban (1881–1883) is foglalkozott az Újépület lebontásának kérdésével, de csak 1892-ben került sor a mai Szabadság tér szabályozására. Az évek során több pályázatot is kiírtak a tér rendezésére, végül Palóczi névtelenül, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyleten keresztül benyújtott egy tervet, amelyet a főváros elfogadott. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa mégis „kijavította belőle az árkádokat,

¹⁰¹ *Palóczi Antal*: Uj „Boulevard“ a jobbparti városban. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 26. (1907) 17. sz. 185.

¹⁰² *N. n.*: A kézműipari szakosztály ülése: A főváros budai részének rendezésére vonatkozólag az építő- és műipari szakosztály által készített Palóczi Antal-féle tervezet gipszmintájának bemutatása. Magyar Ipar 14. (1893) 4. sz. 83.

¹⁰³ *Palóczi Antal*: A 30 m. szélességben tervezett budai új körút – a mérnöki hivatal tervével összevonva (1908). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár BT 392.

¹⁰⁴ *N. n.*: Vegyesek. Építő Ipar 31. (1907) 18. sz. 179.

¹⁰⁵ *Palóczi Antal*: A budapesti Tabán szabályozása. Építő Ipar 36. (1912) 11. sz. 107–109.

¹⁰⁶ *Uő*: A Kálvin tér metamorfózisa. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 50. (1916) 32. sz. 215.

¹⁰⁷ *Uő*: Az emléksobrok elhelyezéséről. Művészet (1904) 151–157. „A midőn tehát nyilvános emléksobroknak köztéren való felállításáról elmélkedünk, elsősorban a városi közterek elrendezésével és kiképzésével kell foglalkoznunk.” Uo. 154.

ki a térharmóniát, úgy, hogy a létesített tér távolról sem lett azzá, amivé tenni óhajtottam” – írta a tervező 1904-ben.¹⁰⁸

Palóczy mindenkor konzekvensen fellépett az „agyonépítettés” ellen, rendszeresen felhívta a figyelmet a túlszűfolt lakások közegészségügyi veszélyeire, s felvetette a kertvárosi családi házak építésének gondolatát is. 1908-ban megnyerte a kispesti munkáslakótelep (Wekerle) szerkezeti kialakításának tervpályázatát, s második díjat kapott a típusépületeiért.¹⁰⁹ A munkásházak elrendezésének és az terület úthálózatának (a bírálati jegyzőkönyvben ’Szituáció’) kialakításánál elsősorban a Sitte-féle városrendezési elveket alkalmazta. Az utcák kialakításánál ügyelt arra, hogy változatos utcaképeket hozzon létre, amit az utcák vonalvezetésével ért el. Mivel a tervezési terület teljesen sík, illetve enyhén lejt, ezért az úthálózatában „fő struktúrájában egy a telepet átfoglaló (26 m. széles) körút és egy ívalakú, szintén akkora széles középút dominál. A körút három oldalról veszi körül a telep belsejét s zárt vonallá egészül ki a Budapest határán elvonuló egyenes főút által, mely a főváros határát körítő fásítást (erdőt) szegélyezi.”¹¹⁰ Az esztétikai élmény mellett a közegészségügyre (telepített parkok, parkosított terek és egyenes kapcsolat a közeli ’erdővel’), a forgalomra (sugárút-körút elrendezés, amely a területen belüli térbeli kommunikációt is erősíti) és a megfelelő lakhatási körülményekre is odafigyelt. A Sitte-féle elvek szerinti tervezés a középületek elhelyezésében is érvényesült. A terület központi részén, kiemelt helyen az egyik templom állt, iskola- és óvodaépületekkel a közvetlen környezetében. Erről a térről indultak a másodrendű sugárutak, amelyek nem teljesen egyenesek, enyhe ívük hozzájárult a változatos utcaképek kialakításához. A 12 elemi iskola és a 8 óvoda épülete a területen szétszórva helyezkedett el, részleges alközpontokat létrehozva, míg az egyéb középületek a főközpont (tér) közvetlen közelébe kerültek. Palóczy Antal tervének egyik érdekessége, hogy saját bevallása szerint az utcákat és tereket egyenként tervezte meg, így a területen, ha a tervei szerint valósul meg, minden egyes utcának egyéni karaktere lett volna. 21 típusépületet tervezett és ezeket variálta az utcák karakterének kialakításánál, együtt az utcák és terek térbeli elrendezésével és a térfalak kialakításával: „nem maradtam egy útsémánál, amelyet egyformán applikáltam volna végig, hanem minden egyes utcának kiképzését külön-külön vettem fontolóra, s minden térnél egyenként is külön mérlegettem, annak alakját, körülhatárolását s területi kiterjedését a rajta

¹⁰⁸ *Uő*: A városi terek elrendezése és kiképzése. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 38. (1904) 10. sz. 428.

¹⁰⁹ *N. n.*: Bírálati jegyzőkönyvből: A kispesti munkásházak elrendezésének és háztípusainak tervpályázata. Tervpályázatok – Magyar Építőművészet 7. (1909) 2. sz. 20–35.

¹¹⁰ *Palóczy Antal*: A kispesti munkáslakóház-telep. Művészet 7. (1908) 6. sz. 374.

levő épületek architektúrája szerint határoztam meg”.¹¹¹ Konceptiója szerint még több háztípust kellene készíteni és nemcsak egy építész munkájára hagyatkozni, hanem annak érdekében, hogy a telep „művészi változatosságot mutasson”, tervezésükbe célszerűnek látta bevonni a kor építőművészeit is.

Az ívelt vonalú utcákkal, gondosan elhelyezett közintézményekkel és lakótelkekkel kialakított tervet azonban a költségességére hivatkozva elvetették, és Győri Ottmár városi mérnök geometrikus formára dolgozta át. Végül a Győri-féle terv szerint épült fel a kispesti munkáslakótelep.¹¹²

A monumentális alkotások alapvetően távol álltak Palóczitól, aki a kispesti munkáslakótelep kialakításánál és más városterveiben is mindig az íves és intim megoldásokra törekedett. Két monumentális alkotását tisztán művészi feladatnak tekintette. A Gellérthegy rendezésére vonatkozó terveket meghatározta a hely történelemben betöltött szerepe, így nemzeti emlékhelyként való kialakítása már a városegyesítéstől kezdve megoldásra váró feladat volt. Medgyaszay István, akinek a Magyar Nemzeti Pantheonhoz készített terve megjelent az 1907-es párizsi világkiállítás katalógusában, s aki tervének előképeként tekintett Feszl Frigyes munkájára,¹¹³ *A Szent-Gellérthegy kiképzése és a nemzeti panteon* című felszólalásában¹¹⁴ a Feszl- és a Czigler-féle terv mellett Palóczit is kiemelte. „Az első terv a Feszl-féle panteon-terv volt a múlt század közepéről. Középpontos elrendezése igen monumentális hatású. Egyesületünk [Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – L. É.] a hetvenes években nagypályázatot hirdetett a »Magyar Nemzeti Panteon« terveire, melyen a klasszikus Czigler-féle terv nyerte el a pálmát. Hatalmas, toronyszerű emlékművet ábrázol a Palóczy-féle terv is, mely az emlékmű köré oszlopsort szán szoborfülkékkel.”¹¹⁵

Palóczy 1900-ban, a Citadellára készített emlékmű-tervében két szempontot vett figyelembe a reprezentáció és a szimbólumok mellett: „egyrészt az emlékmű, általános alakjával a távoli és mélyen alul fekvő álláspontról szemlélőnek helyes arányú, nagy dimenziókat mutasson, de másrészt nem szabad, hogy a hozzá közel jövőnek aránytalannak, túlzottnak tűnjenek föl e nagy méretek, s az ezeknek megfelelő díszítő részletek.”¹¹⁶ Medgyaszay 1908-ban a *Magyar Mérnök- és Építész-*

¹¹¹ Uo. 375.

¹¹² *Fleischl Róbert*: Munkáslakótelepek és a kispesti állami munkástelep. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője 28. (1910) 9. sz. 105–107.

¹¹³ Feszl Frigyes. Szerk. Gerle János. Bp. 2004. 139.

¹¹⁴ Medgyaszay István a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője (1900) 30. sz. 269–274. oldalain megjelent *A Szent-Gellérthegy kiképzése és a nemzeti panteon* című tanulmányát 1900. április 6-án olvasta fel a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztályainak ülésén.

¹¹⁵ *Medgyaszay István*: *A Szent-Gellérthegy kiképzése és a nemzeti panteon*. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője (1900) 30. sz. 269.

¹¹⁶ *Palóczy Antal*: Emlékmű a Szt.-Gellérthegyen. Építő Ipar – Építő Művészet 21. (1900) 1. sz. 1–5.

Egylet Heti Értesítőjében megjelentetett monumentális tervében a hegyet teljes egészében az emlékhelynek rendelte alá, terve koncepciója szerint az kiterjedne a Duna felőli lejtő egészére a Gellért tér és a Döbrentei tér között, így a széles feljárókkal együtt a Pantheon a Margitsziget felől majdnem teljes egészében látszik, míg a Csepel-szigetről nézve oldalt fordul a Szent Korona motívummal díszített központi torony. Palóczy 1899 decemberében készült tervében is a korona motívuma dominált. A helyszín szimmetrikus alaprajzának középpontjában álló torony gyakorlati hasznosítására négy lehetséges módot jelölt meg a leírásban: 1. a kilátás élvezete, 2. pontos időjelzés, 3. világítótorony, 4. csillagvizsgáló. (Egy érdekes körülményre is rálátást ad a leírás: 1899-ben a lebontott erőd falainak kőanyaga még a helyszínen volt, s ezt Palóczy az emlékmű felépítésének „financiális” szempontjából kedvező körülményként értékelte.)

Palóczy Antal építészeti, gyakorlati és teoretikus városépítészeti munkáira jellemző volt, hogy pontos költségvetést is készített a tervjavaslatok mellett. Ennek köszönhetően a korabeli építőanyagok és a munkaerő költségeinek változásai is végig kísérhetők.

A monumentális épületalkotások sorában az első magyar krematórium tervpályázatát is meg kell említeni, amelynek során a tervező pályamunkáját 1915 októberében megvásárolták.¹¹⁷ A pályázaton részt vettek a kor elismert építőművészei, Löffler Béla és Löffler Sándor, Árkay Aladár, Böhm Henrik és Hegedűs Ármin is, akik szakrális és szekuláris középületeket egyaránt terveztek. Az első díjat végül Hikisch Rezsőnek ítélték oda. A véleményezés szerint Palóczy épületének „alapdiszpozíció[ja] szép díszudvarával jó hatást ígér. [...] architektúra a korai olasz reneszánsz formaképzését követeli. A négy sarokkupola nélkül még előnyösebb hatású volna”. A rövid indoklásban elsősorban a terv hiányosságait sorolták fel: a mellékhelyiségek, szolgálakások pozicionálását, a kémény kiképzését, illetve az épület elhelyezkedését.

Palóczy Antal az elsők között foglalkozott a Kálvin térrel várostervezési szempontok és az esztétika elvei szerint.¹¹⁸ 1916-ig a Kálvin tér szabályozása kimerült az utcaszélesítésben (a Kálvin és a Boráros tér között). A főváros a Kálvin tér rendezésére két pályázatot is kiírt, kevés szakmai sikerrel. Palóczy az első világháborút megelőző években a térfalak átalakulásáról számolt be, a földszintes házakat pedig felváltották a négy- vagy öt-, helyenként hatemeletes épületek, megbontva így a térharmóniát, átírva a térarányokat. Ennek a tendenciának az első világháború vetett véget. A református egyházközösség által elindított bontások miatt

¹¹⁷ *Buzay Károly*: Az első magyar krematórium – A bírálati jegyzőkönyvből. Magyar Építőművészet 14. (1916) 7–8. sz. 32.

¹¹⁸ *Palóczy A.*: A Kálvin-tér metamorfózisa i. m. 215–216.

kialakult foghíjtelkek beépítenek maradtak, s ez megnövelte a tér területét. Palóczy 1916-os javaslatában ezt az adottságot is figyelembe vette: a régi református templom épületének lebontását javasolta, s a tervezés során a régi tér alakjával egyező, ám a kibővített térszerkezet és az új templomépület közötti kapcsolat összhangjának megvalósítására törekedett. Ezzel követte a Sitte-féle térképzés elvét a megfelelő térhatást és -érzetet biztosító épületmagasság/tér aránnyal együtt, hogy „a tériúrt és háztömegek közt keletkező térhatást térharmóniává” oldja.¹¹⁹

Palóczy 1927-ben bekövetkezett haláláig aktívan részt vett az építésztársadalom munkájában terveivel, felszólalásaival és elméleti írásaival. 1920-tól addigi, a volt Osztrák–Magyar Monarchia magyar területére kiterjedő tevékenysége (Pozsony, Újvidék, Arad, Brassó, Pancsova) beszűkült, és ettől kezdve kényszerűségből leginkább az új határokon belül foglalkozott a várostervezés átalakuló elveinek és szabályainak gyakorlati alkalmazásával, főként Budapestre koncentráva.

Összegzés

A várostervezés és bővítés átértékelése már a 19. században elkezdődött a közegészségügyi, közlekedési és esztétikai kívánalmakat részben kielégítő tervezetek, szabályozások érvényesítésével, amelyek a századvégi várostervezési gyakorlatban alapvető követelménynek számítottak. „Minden fejlődésben levő városnak oly várostervre van szüksége, mely a külső terjeszkedésre, valamint a belső részek javítása céljára egységes és bő területet ölel föl.”¹²⁰ A német közegészségügyi kongresszus (Deutscher Verein für öffentliche Gesundheitspflege) városrendezési követeléseinek I. tételét idézi Palóczy Antal *A városok rendezése – Budapest viszonyainak egybevetésével* című tanulmányában, ezáltal bevezetve és tudatosítva azokat a kiegészítési utáni törekvéseket, amelyek a városok szabályozását és bővítését már nemcsak városrészenként, hanem az egész város egységében próbálták megvalósítani.

A modern várostervezés gyakorlata és az egységes városszabályozási rendszer kialakítása a példaként szolgáló osztrák és német gyakorlathoz¹²¹ képest némi kétséssel talált befogadásra Magyarországon (1867–1918). Emiatt nem a városépítés elméletének és gyakorlatának újítói alakították ki a korszak városszabályozási elveit és irányát, hanem azok a szakemberek, akik az elődök (külföldi teoretikusok és várostervezők, mint Reinhard Baumeister, Camillo Sitte, Josef Stübben) eredményeit és tapasztalatait összefoglalták, majd adaptálták a hazai körülményekre és problémák megoldására. Palóczy Antal egyike volt azoknak, akik a gyakorlati

¹¹⁹ Uo. 216.

¹²⁰ Palóczy A.: *A városok rendezése* i. m. 47.

¹²¹ Lásd 58. jegyz.; Palóczy Antal: *Az építésügyi szabályzatok kérdéséhez* III. Építő Ipar – Építő Művészet 42. (1918) 4. sz. 28.

tervezés mellett a várostervezés elméleti feladataival (is) foglalkoztak, leginkább Budapest viszonyait vizsgálva. A Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben végzett munkája során elemezte és kritizálta az aktuális szabályozási döntéseket, elbírált a városrendezési pályázatok eredményeit, kritikai összefoglalást készített a Fővárosi Közmunkák Tanácsának éves munkájáról, és számos saját indítványt tett a budapesti városszabályozás érdekében. Emellett az új tervezési elvek figyelembe vételével városrendezési tervjavaslatokat, építészeti terveket készített. Mindeközben élete végéig nem alkotott egyetlen monumentális épületet sem.

Palóczy Antal 1927. augusztus 16-án hunyt el Budapesten. „Rettegtek tőle, hát nem igen szerették. De tisztelte mindenki. Ha felállt a fórumon, elhalkult a zsbongás és lassú, mindig okos, mindig érdekes beszédét feszült figyelemmel hallgatták és helyeselték” – áll nekrológjában, amely egyszerre tisztelgett szakmai munkássága és közéleti tevékenysége előtt.¹²²

ANTAL PALÓCZI, AN EARLY PIONEER OF MODERN URBAN PLANNING

By Éva Lovra

SUMMARY

Antal Palóczy (1849–1927) was one of the most influential theorists of urban planning in historical Hungary (1867–1918). Already recognised by his contemporaries, he was „one of the earliest and most dedicated Hungarian experts in the field of urban planning”, who, however, was gradually forgotten after his death, while his achievements and ideas of urban planning continued to be used without reference to his name. Based exclusively on primary archival material, the paper surveys the professional oeuvre of this influential designer and theorist, as well as providing a view of this period, for his activities cannot be separated from urban planning in general both in Budapest and in the countryside, and within the present borders of Hungary and beyond them.

¹²² *Fábián Gáspár*: Palóczy Antal. Építőipar – Építő Művészet 51. (1927) 33–34. sz. 130.

